

№ 9. – С. 49.

26. “Я – человек диалога” (интервью с Хансом-Георгом Гадамером) // Вестник МГУ. – Серия 7. Философия. – 1998 – № 5. – С. 9.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лукашевич Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри економічної теорії і права Кіровоградського національного технічного університету.

Наукові інтереси: проблеми історії та історіографії України й Росії XVIII століття, методологія і теорія історії.

930.1 (94.477) “1917”.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА НА ШЛЯХУ ДО АВТОНОМІЇ (КВІТЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ 1917 Р): ОЦІНКА В МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Владислав ПАРХОМЕНКО (Миколаїв)

У статті автор, аналізуючи спогади учасників української революції висвітлює політичну діяльність Центральної Ради, спрямовану на здобуття автономії навесні 1917 року.

Ключові слова: мемуари, Центральна Рада, автономія, Перший Універсал.

В статье автор, анализируя воспоминания участников украинской революции, освещает политическую деятельность Центральной Рады направленную на получение автономии весной 1917 года.

Ключевые слова: мемуары, Центральная Рада, автономия, Первый Универсал.

In the article author, analyzing flashbacks of participants of Ukrainian revolution lights up political activity of Central Advice directed on the receipt of autonomy in spring in 1917.

Key words: memoirs, Central Advice, autonomy, First Universal.

Велике значення відіграє мемуарна література при вивченні подій української історії минулого століття. Адже саме ХХ ст. стало найзаідеологізованішим, відзначалося поширенням тих форм контролю над суспільною думкою, які були недоступні в більш ранні часи. Офіційна історія, побудована на документальних джерелах, перебуваючи під суворим державним контролем, могла трактувати події лише в тому напрямку, який передбачався владою. І тільки мемуарна література в таких випадках могла дозволити собі, якщо не відверто, то принаймні помірковано відійти від визначених постулатів. Саме передані в спогадах особисті враження часто допомагали показати ту тонку грань, яка відділяла офіційну історичну концепцію від реальних подій. І тому часто особисте враження автора мемуарів, ті настрої й переживання, що збереглися в його пам'яті з моменту

події до написання власної праці, той його суб'єктивізм дає змогу детальніше висвітлити об'єктивні явища та процеси історії.

Метою цієї статті є висвітлення боротьби за автономію в Україні навесні 1917 року через призму мемуарної літератури.

Питання виконання Центральною Радою головної програми – боротьби за автономію, затвердженої на Українському Національному Конгресі, є досить складним і неоднозначним. Проблема досягнення автономії є розгалуженою і відповідно може розглядатися в різних площинах: власне бачення автономії українськими політиками; відносини з Тимчасовим урядом, що мав надати Україні цю автономію; внутрішня боротьба між прихильниками різних форм автономізму в середині Центральної Ради й українського суспільства; баченні самих меж автономії та багатьох інших. Відповідно, що й кожна з цих площин по-різному висвітлена в мемуарній літературі.

Так, необхідно сказати, що першим поштовхом до визначення майбутнього України став Національний конгрес (5 – 8 квітня 1917 р.), на якому, незважаючи на прагнення меншості, зокрема “самостійника” Ф. Коломийченка, було прийнято рішення про боротьбу за національно-територіальну автономію [1, с.93]. Особливу увагу цьому питанню приділив у своїх спогадах М. Грушевський, що на той момент виражав бачення більшості [2, с.145]. Так, на його думку, головною загрозою для революції є централізм старого зразку, який неможливо прикрити навіть республіканським червоним прапором. Місцеві люди мають будувати своє життя й порядкуватися ним без утручання центральної влади, мати своє законодавство, адміністрацію і суд. Варто зазначити, що більшість тогочасних українських політиків убачали автономію аналогічно.

У той же час значна кількість російських революціонерів, а також українська консервативна меншість уважали за доцільне обмежити автономію тільки культурною сферою. Ні про які адміністрацію, управління, економіку й тим більше військо навіть не могло йтися. В узагальненому вигляді такі погляди на українську автономію передав, жорстоко тавруючи їх, у своїх мемуарах В. Винниченко. На його думку, такий підхід до автономії був відкрито “чорносотенний” та реакційний [3, с.109 – 110].

У цілому ж бачення українськими політиками принципів автономії було досить узгодженим. Вони не прагнули отримати відразу все, розірвавши відносини з російським Тимчасовим урядом [4, с.31]. На їхню думку, поступовість могла стати найкращим способом отримання якомога більших прав для України. Комплексне уявлення про необхідний для повноцінного розвитку нації рівень автономії було сформульоване в “Ноті до Тимчасового уряду й Петроградської Ради Робітничих і Солдатських Депутатів”, яку у своїх мемуарах докладно передає В. Винниченко. Так, українці вимагали від російських урядових установ:

- прихильного ставлення до української автономії в цілому;

- заснування при Тимчасовому уряді посади окремого комісара для справ України, а також уряд при ньому;
- створення окремих українських військових підрозділів як на фронті, так і в тилу, що комплектуватимуться тільки з українців;
- поширити українізацію на сферу освіти;
- призначати на відповідальні адміністративні посади в Україні лише осіб, що користуються довір'ям населення, говорять на його мові та користуються його побутом;
- надати з державної скарбниці певні засоби на задоволення національних потреб [3, с.164 – 165].

Отже, ми бачимо, що уявлення про автономію України та її правовий статус серед українських політиків навесні 1917 р. були досить поміркованими та компромісними. Можна сказати, що вся її суть вміщалася в першій тезі – поважати автономію. Усі інші вимоги були половинчастими й компромісними. Реальною вимогою, що мала місце в “Ноті“, і відповідно викликала особливе зацікавлення як у лідерів української революції, так і в російських політиків, була вимога надання коштів з державної скарбниці на задоволення національних потреб. Одночасно вона показувала і рівень економічних можливостей Української автономії: тому, що контроль за фінансами лишався в руках Петрограду, то й говорити про її дієвість практично неможливо. Такими ж половинчастими були й інші уявлення про статус автономії: українські частини, а не українська армія; призначення Тимчасовим урядом на посади українців, а не можливість їхнього заміщення в місцевих органах; створення посади комісара зі справ України, а не послів та інші.

Зауважимо, таке компромісне бачення автономії у своїх мемуарах зображають й інші автори, зокрема М. Ковалевський, Д. Дорошенко, С. Русова та ін. Вони в тих чи інших словах повторюють такі ж вимоги, які відбилися у вищеназваній “Ноті“ [5]. Таким чином, стає очевидною й та поміркованість, якою вирізнялася діяльність Центральної Ради в боротьбі за автономний устрій у квітні 1917 р.

Взагалі після Національного Конгресу Центральна Рада майже місяць не вживала жодних рішучих заходів. Відповідно й розкриття цього періоду в мемуарах мінімальне. Лише з контексту ми можемо побачити, що названий час був приділений на поліпшення відносин з Петроградом (поцілунки М. Грушевського та представника Тимчасового уряду М. Суковкіна), та на внутрішню стабілізацію в самій Центральній Раді. Страх перед переважаючими силами російської революції та контрреволюції був більш аніж сильним. Тому українським політикам, з одного боку, потрібна була силова підтримка, а з іншого – поштовх до дій, без якого українці традиційно важко починають всяку важливу й відповідальну справу.

Таким поштовхом став I Всеукраїнський військовий з'їзд, що відбувся 5 – 8 травня 1917 р. На цей з'їзд зібралось близько 700 делегатів, що

представляли майже 900 тисяч українців-військовиків. Це зібрання продемонструвало Центральній Раді, що вона має достатню підтримку і в армії, що на той момент було більш важливим, аніж широка громадська думка. Тим більше, що делегати Військового з'їзду були налаштовані досить рішуче, і його програма виявилася значно радикальнішою, аніж програма Конгресу. Як згадує у своїх споминах П. Христюк, перший Військовий з'їзд зажадав, аби Центральна Рада негайно вжила рішучих заходів щодо здійснення даних їй Національним Конгресом доручень.[6, с.79]. З'їзд підштовхнув політиків Центральної Ради до активних дій.

Свої враження про цей з'їзд умістив у мемуарах і В. Винниченко. Зокрема, за рівнем ентузіазму, внутрішнього завзяття автор порівнює його з Національним Конгресом [3, с.140 – 141]. Не менше сприяла посиленню радикалізації присутніх на з'їзді телеграма від Ради військових депутатів Петрограду, в якій зазначалося: питання про формування національних підрозділів буде поставлено на обговорення на Всеросійському військовому з'їзді, котрий має відбутися 14 червня. До цього питання реформування армії взагалі порушувати заборонялося [3, с. 142].

Відповідь українського Військового з'їзду була однозначною й виходила з того піднесення, про яке повідомляють всі мемуаристи. З'їзд надіслав зворотну телеграму, у якій повідомив, що до Петрограду буде направлена спеціальна делегація від Центральної Ради та I Військового з'їзду, що розпочнуть переговори, від результатів яких буде залежати тільки процедура й порядок формування українських частин. Питання про їхню необхідність навіть не ставилося: воно вважалося обов'язковим. Як обґрунтування останнього з'їзд постановив: “З огляду на те, що в військах, стомлених за три роки війни, зменшилась бойова енергія та дисципліна...для зміцнення військових частин в одну цілість потрібна негайна націоналізація української армії; всі офіцери й солдати повинні виділитися в окремі частини.” [3, с. 144].

Однак, проводити самостійну політику без спроб порозумітися з Тимчасовим урядом українська сторона вважала неприпустимим. Кожен мемуарист по-своєму обґрунтовує необхідність переговорів, але всі сходяться на одному: проголошення автономії без переговорів з Петроградом стане відкритим викликом, що може остаточно погіршити відносини між російськими та українськими революціонерами і призвести до небажаних наслідків.

Та зволікати з переговорами, ураховуючи особливості моменту, вже було неможливо. Тому 16 травня 1917 р. до Петрограду прибула українська делегація на чолі з В. Винниченком та С. Єфремовим. Учасники делегації залишили досить докладні згадки про цю подію та її наслідки, і всі вони були суто негативними. Так, В. Винниченко відкрито говорить, що і для російської демократії, і для Тимчасового уряду український національний рух був зайвим клопотом, нудним та тривожним. Тому й ставлення до делегації були

відповідними: три дні українські депутати намагалися порозумітися з Петроградською Радою, але реального результату не мали. Їх ввічливо вислухали, але відповіді не дали: всі питання були відправлені на вирішення до Тимчасового уряду. Там ситуація виявилася не кращою. І хоча Уряд створив спеціальну комісію з розгляду українського питання, однак вона лише затягувала розгляд справи [3, с. 159 – 161]. Інший учасник делегації, есер М. Ковалевський, ще радикальніше охарактеризував роботу делегації, назвавши її “екскурсією по Петрограду” [7, с. 342]. Переговори завершилися безрезультатно: комісія передала всі матеріали Раді міністрів, і українська делегація відбула в Україну.

Результати цих переговорів докорінно змінили ставлення до російської демократії в цілому та перспектив мирного розв’язання поставленого Національним конгресом завдання. М. Ковалевський як лідер однієї з найрадикальніших українських партій – есерів у спогадах згадує, що з поверненням він остаточно переконався в необхідності йти тільки революційним шляхом [7, с. 341].

Тимчасовий уряд врешті-решт дав свою відповідь на привезену українцями декларацію. Вона була однозначно відкинута, у відповіді наголошувалося, що питання про надання автономії може бути вирішеним тільки на Всеросійських Установчих зборах, інакше воно не матиме ніякої юридичної сили.

Єдиним позитивним моментом, який мала резолюція Тимчасового Уряду, це було визнання національної окреมості й своєрідності умов життя України та необхідність розгляду цього питання на Установчих зборах [3, с. 189; 4, с. 32]. Однак така “перемога” ніяк не могла задовольнити прагнення українців, тим більше, що про свою підтримку Центральній Раді заявив і Всеукраїнський Селянський з’їзд, котрий розпочав роботу 28 травня 1917 р. Саме селяни почали відкрито вимагати від Центральної Ради самовільного проголошення автономії, розуміючи, що тільки “своя” влада здатна розв’язати їхні основні проблеми [2, с. 145]. На думку представника “Ради об’єднаних єврейських організацій” О. Гольденвейзера, селянські маси сподівалися, що Центральна Рада вирішить аграрне питання й припинить війну, і тому в той період надавали їй підтримку [12, с. 11]. Ситуація в країні загострювалася, на що однозначно вказують у спогадах сучасники. На Селянському з’їзді, окрім вимог до Тимчасового уряду пролунала й критика Центральної Ради, яку звинувачували в нерішучості.

Цю нерішучість Центральної Ради помітили в Петрограді. Військовий міністр О. Керенський демонстративно заборонив проведення II Всеукраїнського військового з’їзду, прагнучи таким чином відірвати українську владу від армії, не допустити її подальшої українізації. Однак результати цієї заборони виявилися зворотні до очікуваних. Текст заборони, зачитаний у військах, став імовірніше інформаційним оголошенням, котре повідомило солдатів про підготовку цього з’їзду. Сам факт заборони лише

посилив інтерес до українства, адже його забороняв уряд, котрий веде небажану солдатам війну. Тому на II військовий з'їзд прибуло вже 2,5 тис. депутатів – значно більше, аніж на Перший. Більше того, заборона приїзду й ті перепони, що чинилися депутатам, тільки посилили радикальний характер цього зібрання.[8, с. 233 – 234].

Варто зазначити, що прибуття до Києва значної кількості військових, які відкрито демонстрували не лише прагнення до автономії, а й підтримку українській владі, підштовхнуло Центральну Раду до дій. Розпочалася підготовка до самопроголошення автономії. 3 (16) червня було прийнято Резолюцію Центральної Ради, в якій зазначалися наступні кроки влади:

- приступити до формування підвалин автономії;
- в Універсалі Центральна Рада виголосить своє бачення автономії України, а також завдання, які вона ставить перед собою;
- дії Центральної Ради з проголошення автономії викликані бездіяльністю Тимчасового уряду й спрямовані на підтримку порядку в країні.

Однак, варто зазначити, що не всі мемуаристи однаково характеризують результати засідань початку червня 1917 р. Так, якщо Д. Дорошенко та М. Ковалевський характеризують їх як крок до боротьби, то більш помірковані М. Грушевський та В. Винниченко схильні до визнання результатів цих дискусій як компроміс між радикалами та консерваторами. Так, В. Винниченко назвав ці дії подальшою організацією сил [3, с. 194 – 195]. Це свідчить про те, що названі політики не були схильними до рішучого проголошення автономії, вважали її справою часу, яка не потребує надмірного прискорення. По суті, ця декларація була останнім попередженням російського Тимчасовому уряду. Дії Центральної Ради трактувалися як вимушені. Це ще раз підтверджує нерішучість тогочасного українського політикуму, який так і не наважився відкрито проголосити свої ідеї і взяти відповідальність за свої дії.

Наступним важливим кроком на шляху до автономії України стало проголошення I Універсалу, яке відбулося на засіданні II Всеукраїнського військового з'їзду. Цей крок дійсно був вимушений, і частина політиків у своїх мемуарах однозначно це визнає. Продиктована обставинами дія мала на меті не тільки вираження настроїв активної більшості, а й стала формою самозахисту української еліти. Утративши можливість проголосити автономію під прикриттям повноважень Національного Конгресу, I Військового та I Селянського з'їздів, Центральна Рада могла остаточно втратити підтримку та довіру українського суспільства. Більше того, таким чином вона могла продемонструвати Тимчасовому уряду ту слабкість, що остаточно знищила б ставлення до неї як реального політичного гравця [9, с. 310 – 311].

Сам собою текст I Універсалу загальновідомий, і для нас більший інтерес становить його оцінка сучасниками. А вони виявилась досить

одноставною. Реакція на Універсал у середині українського суспільства, а також за його межами перевищила навіть реакцію на Конгрес та I військовий з'їзд.

Прапорщик М. Галаган яскраво описує реакцію депутатів II військового з'їзду після проголошення Універсалу. Опис радості й піднесення, що охопив присутніх у залі, дії щасливих людей, які по-різному виявляли їх, а більшість присутніх були солдати, засвідчує реальні прагнення делегатів, що змогли таки свого досягнути [8, с. 235].

Менш емоційно, але більш докладно описує події перших днів автономії М. Христюк. Він також указує на значне піднесення, що охопило широкі верстви свідомих українців, але засвідчує й наявність зворотної реакції. Так, не всі депутати Центральної Ради поділяли загальне захоплення, вважаючи I Універсал відкритим викликом Тимчасовому уряду. Так само неоднорідною була й реакція населення, особливо представників національних меншин, державних службовців та військових. Усі вони насторожено ставилися до проголошення української автономії, передусім через те, що не знали, що це таке й чого від неї чекати. Державний апарат при цьому зайняв вичікувальну позицію, сподіваючись на розпорядження з Петрограда [6, с. 82]. Досить критично поставилися до проголошення I Універсалу представники неукраїнських політичних партій в Україні. Так, російські есери закликали українців “не розпорошувати революційні сили”; представники “Бунду” розкритикували дії українців, більшовики визначили Універсал як тиск інтелігенції на пролетаріат, по суті як нав'язування українцям національних проблем замість соціальних. Лише зустрічі з лідерами Центральної Ради дозволили знайти певне порозуміння, і неукраїнські політики визнали можливість компромісу на ґрунті територіального з'їзду та крайових органів, тобто фактично визнали право Центральної Ради на владу й відповідно право українців на автономію [3, с. 244].

Однак, у цілому I Універсал навіть перевищив ті сподівання, які на нього покладали автори [10, с. 21]. Він не лише активізував українське суспільство, а й збільшив увагу до української проблеми з боку Тимчасового Уряду. Ігнорувати Україну в Петрограді вже не стали, адже це могло призвести і до подальших кроків на шляху до повного відокремлення. Російські політики, які звикли до поступливості й нерішучості українських лідерів, ніяк не очікували від них такої демонстрації сил, про що говорять навіть мемуаристи [3, с. 233]. Реакція на I Універсал була досить очевидна: звинувачення у сепаратизмі, допомозі німцям, спробі прориву фронту. Такі звинувачення йшли передусім від реакційних кіл, у той час, як Петроградська Рада видала власну постанову з цього приводу, в якій показала двоякість своєї політики: з одного боку, вони не заперечували принцип федералізму та самовизначення нації, а з іншого – виступали за збереження єдності всіх російських революційних сил, тобто по суті відкидали будь-яку можливість

автономії, вважаючи при цьому, що такі акції можуть здійснювати тільки Установчі збори. Лише одна фракція Петроградської Ради відкрито проголосила про свою підтримку автономії України й декларативно закликала Тимчасовий уряд її визнати – фракція більшовиків [11].

Проголошення I Універсалу було тільки першим кроком до створення власної автономії. Головна її суть полягала в перебиранні на себе реальної влади в країні, створення власних державних інституцій і служб. І насамперед необхідно було створити власні виконавчі органи й добитися їхнього визнання українським суспільством та Тимчасовим урядом. Лише останнє давало можливість уникнути двовладдя й дозволити Центральній Раді продовжувати роботу з виконання тих завдань, що були покладені на неї Конгресом, військовими та селянським з'їздами, а також громадськістю. Для цього 15 червня 1917 р. Комітетом Центральної Ради було створено Генеральний секретаріат. Його статус не був рівним статусу Кабінету Міністрів. Як зазначав В. Винниченко, Генеральний секретаріат був Радою міністрів лише для української, свідомої демократії [3, с. 226].

Навіть той факт, що Генеральний секретаріат організовувався не як загальноукраїнська установа, а тільки як виконавчий орган Центральної Ради, засвідчує обмеженість його повноважень. Однак оцінка цього уряду й сам факт його появи був досить високим. Найвищу оцінку цій установі дав її перший голова В. Винниченко, який назвав її ідеальною, прообразом тих урядів, що людство матиме в майбутньому. На відміну від інших урядів, що існували на принципах законів сили, цей уряд діяв, як писав В. Винниченко, на основі “законів духу“ [3, с. 226]. Таке визначення статусу Генерального секретаріату в мемуарах його голови свідчить багато про що. Передусім, це ще раз підтверджує, що реальних повноважень він не мав, будучи лише декларативним органом, котрий не контролював ні державну службу, ні армію, ні фінанси. Замість усього цього він мав тільки моральну підтримку свідомих українців, що прагнули мати свою владу. Тим більше що II Військовий з'їзд та суспільна реакція на проголошення I Універсалу продемонстрували: Центральна Рада й Генеральний секретаріат мають реальну підтримку в суспільстві й відповідно можуть удатися до нових кроків у бік автономії.

Менше уваги приділили статусу Генерального секретаріату інші мемуаристи: Д. Дорошенко, М. Грушевський, М. Ковалевський та ін. [1, с. 152; 2, с. 150; 7, с. 402]. Не будучи членами цієї інстанції, вони у своїх спогадах лише обмежилися констатацією загальних фактів, що Генеральний секретаріат було створено Центральною Радою, очолював його В. Винниченко, головною темою для переговорів з Тимчасовим урядом у червні-липні 1917 р. були повноваження української виконавчої влади. Оцінювати діяльність Генерального Секретаріату між I та II Універсалами наважився тільки Д. Дорошенко. Він як історик спробував показати значущість існування цієї інстанції як засобу тиску на Тимчасовий уряд,

причому не дуже вдалої. Поступки, на які змушена була піти Центральна Рада в липні 1917 р., автор вважає зумовленими нерішучістю уряду й особисто його Голови.

Тож ми бачимо, що головним завданням Генерального секретаріату відразу після його утворення стало перетворення “моральних” повноважень у реальні, а для цього були необхідні переговори з Петроградом. Вони відбулися наприкінці червня 1917 року, їхнім наслідком стала поява II Універсалу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. (1914 – 1920 роки) /Д.Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 632с.
2. Грушевський М. Спомини. /М.Грушевський. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1989.
3. Винниченко В. Відродження нації. / В.Винниченко. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1990 / Репринтне відтворення 1920 р. Ч. 1. – 348с.
4. Король Н. Очима звичайного учасника // Визвольний шлях. – Лондон, 1967. – № 10.
5. Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук: накладом М.Ковалевської, 1960. – 720 с.; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – С. 84; Русова С. Мемуари. Щоденник. – К. Поліграфкнига, 2004. – С. 328.
6. Христюк П. Замітки й матеріали до історії української революції 1917 – 1920. – Прага: Український Соціологічний Інститут, 1921. – Т.1. – 152 с.
7. Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії./ М.Ковалевський. – Інсбрук: накладом М.Ковалевської, 1960. – 720 с.
8. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 рр.) / М.Галаган. – К.: Темпора, 2006. – 656 с.
9. Юртик Г. Другий Всеукраїнський військовий з'їзд. – Перший універсал // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1923. – Кн. 4. – С. 310 – 311.
10. Стецишин С. Зі споминів полоненого // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – №.7 – 8. – С.21.
11. Затонський В. Із спогадів про українську революцію // Літопис революції. – Харків. – 1929. – №4.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Пархоменко Владислав Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: проблеми історіографії історії України першої половини ХХ століття.